

02

ประเด็นการวิพากษ์สังคม ในศิลปกรรมร่วมสมัยไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2557 – 2563¹

ศุภชัย อารีรุ่งเรือง²

รับบทความ: 2 กุมภาพันธ์ 2567 / แก้ไข: - / ตอบรับตีพิมพ์: 27 มีนาคม 2567

<https://doi.org/10.14456/sbjfa.2024.2>

---

¹ งานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัย นวัตกรรม และการสร้างสรรค์ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปี พ.ศ. 2564

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. หลักสูตรปรัชญาสุขภูมินิจิต สาขาการออกแบบ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร,
e-mail: areerungruang_s@su.ac.th

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาประเด็นการวิพากษ์สังคมในศิลปกรรมร่วมสมัยไทย และผลลัพธ์จากศิลปกรรมไทยที่มีการวิพากษ์สังคมตั้งแต่ พ.ศ.2557-2563 โดยศึกษาผลงานศิลปกรรม กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับศิลปกรรม บทความ บทวิจารณ์ และการสัมภาษณ์บุคคลที่อยู่ในแวดวงของศิลปกรรมที่มีการวิพากษ์สังคมพบว่าตั้งแต่ก่อนปีพ.ศ. 2557 ที่มีการทำรัฐประหารจนมีรัฐบาลจากเผด็จการจนถึง พ.ศ. 2563 ปรากฏการณ์ทางศิลปกรรมวิพากษ์สังคมได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยมีความหลากหลายประเด็นมากกว่าอดีต ได้แก่ ประเด็นความหลากหลายทางเพศ ความเท่าเทียมกัน สิทธิพลเมือง สิ่งแวดล้อม การศึกษา ซึ่งในการแสดงออกทางการเมืองวิพากษ์มีตั้งแต่ระดับเยาวชนในโรงเรียนประถม มัธยมศึกษา และประชาชนเกิดกิจกรรมปฏิบัติการทางศิลปะโดยกลุ่มนักสร้างสรรค์สาขาต่าง ๆ กับประชาชนร่วมกันแสดงออกบนพื้นที่ให้เกิดความหมายโยงกับประวัติศาสตร์สังคม ชุมชนที่ไม่ได้อยู่แต่ในหอศิลป์ แกลลอรีหรือพิพิธภัณฑ์ทางศิลปะอีกต่อไป

คำสำคัญ: ประเด็นวิพากษ์สังคม / ศิลปกรรมร่วมสมัยไทย

วิธีอ้างอิง

ศุภชัย อาริรุ่งเรือง. (2567). ประเด็นการวิพากษ์สังคมในศิลปกรรมร่วมสมัยไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2557 – 2563. *วารสารศิลป์ พีระศรี*, 12(1), 25-52. <https://doi.org/10.14456/sbjfa.2024.2>

© 2567 ลิขสิทธิ์ โดยผู้เขียน และวารสารศิลป์ พีระศรี อนุญาตให้นำบทความไปเผยแพร่ได้ภายใต้สัญญาอนุญาต
ครีเอทีฟคอมมอนส์แบบแสดงที่มา-ไม่ใช้เพื่อการค้า-ไม่แก้ไขต่อดัดแปลง (CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

02

Social Criticism Issues in Thai Contemporary Art since 2014 – 2020¹

Supachai Areerungruang²

Received: February 2, 2024 / Revised: - / Accepted: March 27, 2024

<https://doi.org/10.14456/sbjfa.2024.2>

---

¹ This research was funded by a research fund, Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University, fiscal year 2021

² Assistant professor, Dr., Doctor of Philosophy Program in Design, Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University,
e-mail: areerungruang_s@su.ac.th

Abstract

This research aims to examine the issue of social criticism in contemporary Thai art, as well as the outcomes of Thai fine arts with social criticism from 2014 to 2020. This is done by analyzing socially critical works of art, activities related to fine arts, articles, reviews, and interviews with individuals in the field of fine arts. It was discovered that the phenomenon of social criticism in art has persisted since before 2014, during a period of rebellion, and continued under a dictatorial government until 2020. The number of such works continues to rise, addressing more issues than ever before, such as gender diversity, equality, civil rights, environment, and education. This has resulted in art practice activities created by groups of creative people from various fields and the public, who use the art space to convey meaningful connections to social issues. This art community is no longer confined only to art galleries or art museums.

Keywords: Social Critical Issues / Thai Contemporary Art

Citation

Areerungruang, S. (2024). Social Criticism Issues in Thai Contemporary Art since 2014-2020. *Silpa Bhirasri (Journal of Fine Arts)*, 12(1), 25-52. <https://doi.org/10.14456/sbjfa.2024.2>

© 2024 by the author(s); Silpa Bhirasri (Journal of Fine Arts). This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-Non Commercial-No Derivatives License (CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

บทนำ

Ellen Mazur Thomson ผู้ซึ่งเป็นนักออกแบบกราฟิก ศิลปินด้านภาพพิมพ์ ได้เขียนบทความเรื่อง Thorstein Veblen at the university of Chicago and the socialization of aesthetics ในหนังสือ รวมบทความด้านสุนทรียศาสตร์เรื่อง Art and aesthetics ได้นำข้อความของ Jame H.Tufts ซึ่งเป็น นักปรัชญาชาวอเมริกัน ได้อธิบายการเกิดขึ้นของศิลปะเกือบทุกประเภทยุคหนึ่งมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ได้รับ แรงกดดันทางสังคม ได้รับการอุปถัมภ์จากสังคม ในทางกลับกันศิลปะก็ได้แสดงออกในการต่อสู้เพื่อดำรงอยู่ (Tufts, 1903: 1-13 as cited in Thomson, 1999: 10-11) จากคำกล่าวนี้อย่างคงสะท้อนปรากฏการณ์ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาของสังคมไทยแต่เหตุการณ์ทางสังคมส่งผลต่อผลงานศิลปะอย่างไรบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ.2557 เป็นต้น มาจนถึง พ.ศ.2563 ซึ่งเป็นช่วงของการบริหารประเทศของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ หรือ คสช. ต่อเนื่องมาถึงคณะรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง ประเด็นนี้เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาถึงผลกระทบต่อการศิลปะในขณะที่มีการกล่าวถึงค่อนข้างไม่มีความชัดเจนเท่าไรนัก ภายหลังการเข้ามามีการบริหารประเทศของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ หรือ คสช. (National Council for Peace and Order) ในวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ.2557 โดยมี พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชาเป็นหัวหน้าคณะ นั้นทำให้สังคมไทย พยายามแสดงออกความคิดเห็น และนักสร้างสรรค์งานศิลปะย่อมแสดงออกทางความคิด เสมือนภาพสะท้อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยให้ปรากฏเป็นรูปธรรม ถึงอย่างไรก็ตามการรวบรวมบันทึกปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับงานศิลปะยังมีอยู่น้อยมากในช่วงระยะเวลาก่อนการท้าวิจัยจนถึงช่วงท้าวิจัย พ.ศ.2564-2565

แน่นอนว่าการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตของคนในประเทศ แต่ไม่เพียงเท่านั้น ในปี พ.ศ.2563 สิ่งที่ไม่คาดคิดของคนทั้งโลกที่ได้ทำลายชีวิตของมนุษย์จนลามไปถึงระบบทุกระบบก็เกิดขึ้น นั่นคือ การระบาดของเชื้อไวรัส โควิด-19 คนในแวดวงศิลปะก็พยายามค้นหาทางรอดหน่วยงานราชการต่างหากกิจกรรมเพื่อสร้างความเข้าใจ จิตสำนึก หรือแม้กระทั่งทำกิจกรรมช่วยคนสร้างสรรค์ศิลปะ เช่น การส่งเสริมของสำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม ในโครงการศิลปินร่วมสมัย สู้ภัยโควิด ด้วยจิตสำนึก ด้วยการจัดแสดงผลงานสาขาทัศนศิลป์และสาขาภาพถ่าย ณ หอศิลป์ร่วมสมัยราชดำเนิน เมื่อเดือนพฤศจิกายน ถึง ธันวาคม พ.ศ.2563 (กระทรวงวัฒนธรรม, สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย, 2563)

จากข้อมูลที่ผู้วิจัยนำเสนอให้เห็นปรากฏการณ์สำคัญในสังคมไทยในเบื้องต้นก็ยังมีงานวิจัยที่ได้ให้ความสนใจประเด็นดังกล่าวที่พอจะยกตัวอย่างมาให้เห็นคือ ผลงานวิชาการของ นัทธมน เปรมสำราญ (2562: 112-119) ในเรื่อง เรื่องเล่าย่อยยทางการเมืองผ่านสัญญนิยมมหัศจรรย์ในผลงานศิลปะร่วมสมัยของศิลปินไทยปีพ.ศ.2557-2560 ด้วยการวิเคราะห์ผลงานของศิลปินร่วมสมัยของไทยหลังรัฐประหารปี พ.ศ.2557 โดยเลือกศิลปินไทย 4 คนกับแนวคิดเรื่องสัญญนิยมมหัศจรรย์ (Magical Realism) อย่างไรก็ตามในความเห็นของผู้วิจัย งานวิชาการนี้เป็นการคัดเลือกผลงานที่อยู่ในขอบข่ายตามทฤษฎีที่ตั้งไว้ แต่ยังไม่มีการเปรียบเทียบ

กับผลงานอื่น ๆ และต้องการนำเสนอผลงานเฉพาะด้านการเมืองที่มีเนื้อหาขัดแย้งกับความคิดของกลุ่มคณะรักษาความสงบแห่งชาติเพียงเท่านั้น ในมุมมองกลับกันผลงานศิลปะที่นำเสนอประเด็นสังคมก็เป็นกลวิธีหนึ่งของศิลปินที่สร้างสรรค์งานสะท้อนกลับให้คนในสังคมเห็นสิ่งที่เกิดขึ้นผ่านงานศิลปะ ผู้วิจัยของยกตัวอย่างผลงานของผู้วิจัย คือ หนังสือเรื่องประเด็นในงานศิลปะไทยร่วมสมัย ได้ศึกษาประเด็นต่าง ๆ ที่ปรากฏในงานศิลปะไทยร่วมสมัย เช่น ศิลปะการเมือง ศิลปะกับเพศสภาพ ด้วยกระบวนการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ความคิดของคนในสังคมนับตั้งแต่ประเทศไทยเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 2475 (ศุภชัย อาริรุ่งเรือง, 2561: 8-9) แต่ข้อมูลก็ยังไม่ทันสมัยต่อบริบทที่เกิดขึ้นที่เหตุการณ์ทางสังคมอย่างมากมายทำให้ส่งผลกระทบต่อสังคมและปรากฏการณ์ทางศิลปะ องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับศิลปะในประเทศไทยจนถึงศิลปะร่วมสมัยอยู่ในกรอบวิธีคิดแบบยุโรปเป็นศูนย์กลาง หรืออเมริกันเป็นศูนย์กลางมาช้านานนั้น ตั้งแต่มีการก่อตั้งระบบการศึกษาศิลปะในประเทศไทย แต่การเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบันเป็นที่ทราบกันดีว่า ประเทศแถบเอเชียกำลังเป็นประเทศมหาอำนาจและเป็นผู้นำเศรษฐกิจโลก แต่ในขณะที่สังคมไทยมีความรู้ในศาสตร์ของศิลปะร่วมสมัยทั้งเอเชียหรือในไทยน้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จากความรู้ของฐานคิดแบบตะวันตกอาจจะไม่สามารถใช้แนวคิดนั้นมาอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในประเทศไทยได้ทั้งหมด ยกตัวอย่างเช่นการพูดถึงระบอบประชาธิปไตยแบบไทย ก็ไม่เหมือนกับการรับรู้ของประเทศอื่น ๆ ซึ่งมาจากการตีความข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ แต่ก็กลับกลายเป็นการตีความสวนทางกับการตีความของคนในสังคม ซึ่งผู้สร้างสรรค์งานศิลปะต่าง ๆ ก็เสนอมุมมองปัญหาของสังคม ความซับซ้อนที่เกิดขึ้นที่ผ่านมานั้น อาจจะต้องใช้มุมมองและหาคำอธิบายทางความคิดของเราที่เป็นประชาชนชาวไทยด้วยกันเอง ดังคำเสนอแนวคิดของ เจตนา นาควัชระ (2560: 416) ผู้ซึ่งเป็นศาสตราจารย์ด้านวิจารณ์วรรณกรรมได้เสนอความคิดต่อการวิจารณ์ว่า เมื่อมาถึงจุดหนึ่งที่ทฤษฎีตะวันตกหมดพลังที่จะอธิบายปรากฏการณ์ไทย ผู้วิจารณ์หรือนักวิจัยต้องกล้าที่ตัดสินใจมองด้วยสายตาคนไทย เป็นการสร้างทฤษฎีเบื้องต้นจากประสบการณ์ของแผ่นดินแม่ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าถึงเวลาแล้วหรือยังที่เราต้องสร้างองค์ความรู้จากฐานความคิด จากบริบทของเราเองในขณะที่โลกก็กำลังเปลี่ยนแปลงไปด้วยความสับสนวุ่นวาย (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1

กลุ่มเยาวชนได้แสดงสดเพื่อสื่อสารประเด็นทางการเมืองเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2563 ที่สนามหลวง กรุงเทพมหานคร ซึ่งแตกต่างไปจากการแสดงออกทางการเมืองในแต่ละทศวรรษที่ผ่านมา

กล่าวโดยสรุปในเรื่องประเด็นการวิพากษ์สังคมในศิลปกรรมร่วมสมัยไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2557-2563 ยังคงเป็นช่วงเวลาที่ไม่น่าปกติจากปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ได้เกิดขึ้นอันส่งผลกระทบต่อคนในสังคม แล้ววงการศิลปะมีผลสะท้อนต่อสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างไร ในขณะที่สังคมต้องการความรู้ในประเด็นต่าง ๆ และชุดความรู้หลายมุมมอง งานวิจัยนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งทั้งในด้านการศึกษาศิลปะในทางมนุษยศาสตร์ และยังสามารถเชื่อมโยงไปสู่สังคมศาสตร์ ทั้งนี้ผู้วิจัยมีประสบการณ์วิจัยในประเด็นนี้มาก่อนจากการศึกษาปรากฏการณ์ของศิลปะก่อน พ.ศ.2557 ดังนั้นผลการวิจัยนี้จะได้อรรถความรู้ในการเผยแพร่ด้วยบทความวิจัยในวารสารวิชาการ การพิมพ์เป็นหนังสือ การจัดกิจกรรมนำเสนอผลงานวิจัยทางออนไลน์ เพื่อเป็นการต่อยอดองค์ความรู้ที่มาช่วยต่อเติมให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนไทยในวงวิชาการ นักสร้างสรรค์ และสังคมนานาชาติที่เฝ้าติดตามพัฒนาการของศิลปะในประเทศไทยได้อย่างแน่นอน อีกทั้งยังได้นำองค์ความรู้ที่ได้นำมาใช้พัฒนาการเรียนการสอนระดับบัณฑิตศึกษาของคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติในด้านพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ในประเด็นปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้ที่ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ 21 (กมล โพธิ์เย็น, 2564: 11-28)

วัตถุประสงค์

1. เพื่อค้นหาให้ได้ประเด็นการวิพากษ์สังคมในศิลปกรรมร่วมสมัยไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2557-2563 ที่มาจากผลงานศิลปกรรม
2. เพื่อวิเคราะห์ผลลัพธ์จากศิลปกรรมไทยที่มีการวิพากษ์สังคมตั้งแต่ พ.ศ.2557-2563

ระเบียบวิธีวิจัย

โครงการวิจัยนี้มุ่งศึกษาเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม ส่งผลกระทบนต่อนักสร้างสรรค์ ศิลปิน และนักวิจารณ์ในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ ดังนั้น วิธีการศึกษาจึงเป็นแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการสำรวจประเด็นที่เกิดขึ้นในสังคมในแง่มุมมองที่ส่งผลต่องานศิลปะ ผลงานศิลปะที่เกิดขึ้นประเด็น ข้อถกเถียงต่าง ๆ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหาประเด็นจากการวิพากษ์สังคมด้วยงานศิลปกรรมร่วมสมัย ไทย และสำรวจผลงานที่เป็นผลสะท้อนต่อประเด็นเหล่านั้น รวมทั้งวิเคราะห์ผลลัพธ์จากศิลปกรรมไทยที่มีการวิพากษ์สังคมตั้งแต่ พ.ศ.2557-2563

กรอบการวิจัยและการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ออกแบบภายใต้กรอบการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อค้นหาประเด็นการวิพากษ์สังคมจากงานศิลปกรรมร่วมสมัยไทย รวมทั้งผลกระทบกลับจากงานศิลปกรรม ด้วยกรอบวิจัยดังนี้

1) ปรากฏการณ์และเหตุการณ์ต่าง ๆ ในสังคม คือ สิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมอย่างไม่เคยคาดคิดมาก่อน และส่งผลให้คนในสังคมเกิดข้อวิพากษ์วิจารณ์ กลุ่มนักสร้างสรรค์ ศิลปินได้ผลิตผลงานออกมาสู่สาธารณะ ที่ชี้ให้เห็นว่าเป็นผลจากการรับรู้สิ่งที่เกิดขึ้นจนทำให้ผลิตผลงานออกมา

2) ผลงานศิลปกรรมร่วมสมัยที่ต้องการสะท้อนกลับให้สาธารณะได้รับรู้ความคิด คือ ผลงานของกลุ่มนักสร้างสรรค์ ศิลปินที่มีผลงานสู่สาธารณะ

3) ปรากฏการณ์วิทยา เป็นการศึกษาในข้อมูลที่อยู่ในสำนึกของมนุษย์ซึ่งเป็นแกนกลางของการรับรู้ เพื่ออธิบายบริบท เหตุผลจากความคิดหนึ่งที่ทำให้เข้าใจเหตุของการเกิดขึ้นหรือจะกล่าวได้ว่า เป็นการเข้าใจที่มาที่ไปของเหตุการณ์ในเชิงปรัชญา ด้วยพื้นฐานของการหาความจริงบนประสบการณ์ซึ่งเริ่มปรากฏครั้งแรกจากความคิดของนักปรัชญา คริสตอฟ ฟรีดริค โอทิงเงอร์ (Christoph Friedrich Oetinger, ค.ศ.1702-1782) ได้ให้ความหมายคำว่า ปรากฏการณ์ ว่าเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ในโลกที่คนในสังคมเห็นได้ ซึ่งผู้มีอิทธิพลอย่างมากคือ เอ็ดมันด์ ฮุสเซิร์ล (Edmund Husserl, ค.ศ.1938-1985)

การเก็บข้อมูล

โครงการวิจัยนี้มีองค์ประกอบสำคัญคือ การค้นหาประเด็นวิพากษ์สังคมจากศิลปกรรมร่วมสมัยไทย คือ การทบทวนปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในด้านการเมือง ปัญหา สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ความเหลื่อมล้ำ เป็นต้น และผลงานศิลปกรรมร่วมสมัยที่เกิดขึ้นจากผลกระทบต่าง ๆ จากเอกสารงานวิจัย บทความ สุจิตร์ ในรูปแบบเอกสารเล่มและข้อมูลในอินเทอร์เน็ต ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับงานศิลปะในช่วงเวลาตามกรอบที่กำหนด ข้อมูลในสื่อรายการช่องต่าง ๆ ที่ทำการสัมภาษณ์เกี่ยวกับงานศิลปะและประเด็นที่เกิดขึ้นในสังคม และบทวิจารณ์ที่ได้ทำให้เห็นมุมมองความคิดของนักวิจารณ์ต่องานศิลปะที่เกิดขึ้น นอกจากนั้นยังได้สัมภาษณ์คนในวงการศิลปะร่วมสมัยในสังคมไทย ดังนี้

บุคคลที่อยู่ในแวดวงของศิลปกรรมร่วมสมัย จากหลายหลายสาขาวิชาชีพ โดยการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) จำนวน 7 คน ดังนี้

1. อาจารย์ ดร.สุริยะ ฉายะเจริญ นักวิจารณ์ นักวิชาการศิลปะร่วมสมัย อาจารย์คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสยาม ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์วันที่ 25 มิถุนายน 2565 ผ่าน Zoom
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิทธิธรรม โรหิตะสุข อาจารย์ประจำคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ นักวิจารณ์ศิลปะ ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์วันที่ 26 มิถุนายน 2565 ผ่าน Zoom
3. รองศาสตราจารย์อำนาจ เย็นสบาย ข้าราชการบำนาญ นักวิจารณ์ศิลปะ ศิลปินที่มีผลงานสะท้อนสังคม การเมือง ตลาดช่วงเวลา 50 ปีที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์วันที่ 27 มิถุนายน 2565
4. ไพโรจน์ ธีระประภา นักออกแบบชุดตัวอักษรที่มีผลงานโดดเด่นในสื่อต่าง ๆ ด้วยการนำเอกลักษณ์ความเป็นไทยมาใช้ในการออกแบบ ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์วันที่ 27 มิถุนายน 2565 ผ่าน Zoom
5. สืบแสง แสงวชิรภิบาล หัวหน้าฝ่ายนิทรรศการ หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร ผู้ที่มีประสบการณ์ในการจัดแสดงศิลปะให้กับศิลปิน เชื่อมโยงกับนักสะสมศิลปะ ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์วันที่ 28 มิถุนายน 2565 ผ่าน Zoom
6. ธนิสร์ วีระศักดิ์วงศ์ นักวาดการ์ตูน “สะอาด” แนวสะท้อนสังคมที่อยู่ในกระแสสังคมของคนรุ่นใหม่ เยาวชนที่อ่านการ์ตูนและเป็นตัวแทนของเสียงของเด็กๆที่ต้องการสะท้อนความคิดสู่สังคม ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์วันที่ 30 มิถุนายน 2565 ผ่าน Zoom
7. ธีระวัฒน์ มุลวิไล ศิลปินรางวัลศิลปาธร สาขาศิลปะการแสดง กลุ่ม B-Floor

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้ค้นคว้ากลุ่มตัวอย่างที่เป็นข้อมูลจากเอกสารสู่จิตร ออนไลน์ การลงภาคสนามในการชุมนุมของผู้ชุมนุม นิทรรศการในพื้นที่นิทรรศการ และการเสวนาแบบไม่เป็นทางการกับบุคคลในแวดวงงานศิลปกรรมร่วมสมัย โดยการจัดระเบียบข้อมูลด้วยการเรียงลำดับช่วงเวลาของปีพุทธศักราชตั้งแต่ 2557-2563 เป็นการนำเสนอเหตุการณ์ตามเส้นของเวลา (Time line) ทำให้เห็นภาพของเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวของผู้สร้างสรรค์งานศิลปกรรมที่มีความสอดคล้องกับปรากฏการณ์ทางสังคม การเมืองในประเทศไทย ผลงานศิลปะ นิทรรศการ กิจกรรมทางศิลปะ งานวิจารณ์ศิลปะโดยมีเกณฑ์การคัดเลือกคือ ผลงานของผู้สร้างสรรค์ และงานเขียนวิจารณ์ที่แสดงออกทางความคิดในด้านการวิพากษ์สังคมทั้งทางตรงและทางอ้อมด้วยการใช้สื่อ สัญลักษณ์ ในด้านศิลปกรรม โดยการคัดเลือกในช่วง พ.ศ.2557-2563 มีจำนวน 66 ตัวอย่าง ซึ่งในบทความนี้ผู้วิจัยยกตัวอย่างมานำเสนอเพียงบางอย่างเป็นแต่ละปี ดังตารางที่ 1-7 ผู้วิจัยพบว่าตั้งแต่การเข้ามาของทหารในการรัฐประหาร จนสามารถตั้งรัฐบาลตั้งแต่ พ.ศ.2557-2563 นั้น มีศิลปินได้แสดงผลงานศิลปะเพื่อสะท้อน วิพากษ์สังคมมาโดยตลอด ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่ทุกคน หรือทุกนิทรรศการ แต่ก็เห็นปริมาณความถี่ได้ในแต่ละปี ซึ่งมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ไม่ใช่เพียงแต่ผลงานศิลปะเท่านั้น แต่ก็ยังปรากฏบทความ

ที่ได้วิพากษ์ในประเด็นทางศิลปะกับสังคม การเมือง รวมทั้งมีกิจกรรมการเสวนาจากคนในแวดวงการศิลปะร่วมสมัย จนถึงกรณีเวทีทางวิชาการที่ได้ตั้งประเด็นของศิลปะกับสังคมโครงการเสวนา ศิลปะ อำนาจ และการขจัดขึ้น ในวันที่ 31 ตุลาคม 2561 ที่ห้องประชุมประกอบ หุตะสิงห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งในขณะนั้นมีประเด็นของนักร้องที่สร้างสรรค์งานเพลงโดยกลุ่ม Rap Against Dictatorship (ภาพที่ 2) ที่ทำให้สังคมไทยหันมาสนใจต่อผลงานสร้างสรรค์นี้ ซึ่งแน่นอนมันทำให้รัฐบาลไม่พอใจต่อเนื้อหาของเพลงจึงมีการควบคุมการเผยแพร่จากสื่อต่าง ๆ การเสวนาดำเนินการโดยคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาร่วมกับเครือข่ายนักวิชาการเพื่อสิทธิพลเมือง (คนส.)

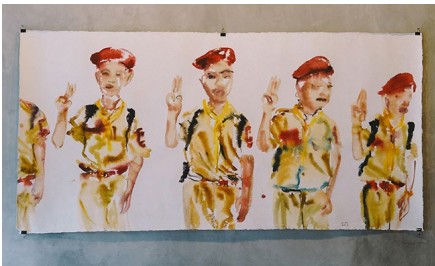
ภาพที่ 2

ศิลปินกลุ่ม RAD แสดงสดในกิจกรรมทางการเมือง แล้วถูกรัฐบาลไทยสั่งยุติวีดิโอบันทึกการเข้าถึงเอ็มวีเพลง “ปฏิรูป” หมายเหตุ. จาก แร็ปต้านเผด็จการ: รัฐบาลไทยสั่งยุติวีดิโอบันทึกการเข้าถึงเอ็มวีเพลง “ปฏิรูป” ของศิลปินกลุ่ม RAD, โดย บีบีซี นิวส์ ไทย, 2021 (<https://www.bbc.com/thai/thailand-55545107>). ลิขสิทธิ์ โดย เกตตี้ อิมเมจส์

จากที่ผู้วิจัยได้กล่าวนำถึงการคัดเลือกตัวอย่างในงานวิจัยจำนวน 66 ตัวอย่าง บทความนี้ผู้วิจัยขอนำเสนอบางตัวอย่างของงานศิลปะ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องในงานศิลปะและการวิพากษ์สังคม และงานวิจารณ์ที่มีประเด็นการวิพากษ์สังคมในช่วง พ.ศ.2557-2563 จากรายงานการวิจัย โดยเรียงตามลำดับเวลาดังตารางที่ 1 ถึง ตารางที่ 7

ตารางที่ 1

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องในงานศิลปะ และการวิพากษ์สังคมงานวิจารณ์ที่มีประเด็นการวิพากษ์สังคมในช่วง 2557

ผลงาน ศิลปิน นักสร้างสรรค์ บทความวิจารณ์	วิเคราะห์
(A) นิทรรศการมโนทัศน์ บริบท การต่อต้าน: ศิลปะและส่วนรวมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ Concept Context Contestation: art and the collective in Southeast	ผลงานของ พิสิฐกุล วรรณกุล เป็นผู้หนึ่งในศิลปินกลุ่มของนิทรรศการ ได้แสดงผลงาน “โครงการประวัติศาสตร์ที่สร้างหรือไม่สร้าง” แบบจัดวาง ตัวผลงานประกอบด้วยแท่นให้คนยืนอภิปรายจากหนังสือการ์ตูนบนแท่นนั้น แต่เว้นช่องว่างคำพูด ผนังติดภาพลายเส้นขนาดเล็กเป็นเหตุการณ์ในอดีตจากบุคคลสำคัญ เป็นการชวนให้ผู้ชมศิลปะได้เห็นประเด็นเรื่องของข้อมูลประวัติศาสตร์ว่าขึ้นอยู่กับใครเป็นคนเขียนที่ส่งผลต่อการรับรู้ของคนในสังคมนั้น ๆ
WE VOTE พิเชษฐ กลั่นชื่น (B) ผลงาน “We Vote” ของพิเชษฐ กลั่นชื่น	พิเชษฐ กลั่นชื่น นักแสดง performance ใช้ร่างกายและสีหน้าถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก เพื่อสื่อสารกับเราว่า ในสถานการณ์วิกฤติปัจจุบันเราควร “หยุดความรุนแรง หยุดพักตั้งสติ แล้วใช้การเลือกตั้งตัดสินความขัดแย้ง” ในประเด็นนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า กลุ่มศิลปินอื่น ๆ นอกจากสาขาทัศนศิลป์ ต่างก็พยายามสื่อสารไปยังประชาชนด้วยรูปแบบที่รัดกุมไม่สุ่มเสี่ยงต่อกฎหมายในเวลานั้น ด้วยการใช้พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์
(C) ผลงาน “เด็กเอ๋ยเด็กดี” ของตะวัน วัตุยา จัดแสดงที่หอศิลป์ตูดยุง	เพลงที่กำหนดหน้าที่สิบประการ สิบประการที่ต้องทำเพื่อเป็น “เด็กดี” ขณะเดียวกันที่ประเทศไทยอยู่ภายใต้กฎอัยการศึก ตะวัน ได้ใช้ภาพสื่อสารต่อปรากฏการณ์ในเวลานั้น เพื่อนำเสนอความคิดที่แท้จริงต่อสถานการณ์ทางสังคมที่รัฐมักประณามคำขอความเพื่อให้เด็กได้จดจำและปฏิบัติตาม ซึ่งศิลปินสื่อสารด้วยภาพที่เข้าใจง่ายต่อการรับรู้เพราะทุกคนต่างมีประสบการณ์ร่วมกันที่เคยเป็นเด็กนักเรียนและอยู่ภายใต้ระเบียบแบบที่รัฐเป็นผู้กำหนด

หมายเหตุ. ภาพ (A) นิทรรศการจัดแสดงที่หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร ดูแลโดย ภัณฑารักษ์ 3 คน ได้แก่ อีโอลา เลนซี (สิงคโปร์) อากุล สุจานิกานนท์ (อินโดนีเซีย) และ วิภาช ภูริชานนท์ (ไทย); ภาพ (B) จาก We Vote 2014 Pichet Klunchun [Video], โดย A. Saengphattaseema, 2014, Youtube (<https://youtu.be/C-Qevj97Pxs>). ลิขสิทธิ์ โดย พิเชษฐ กลั่นชื่น; ภาพ (C) จาก Recap: เด็กเอ๋ยเด็กดี Exhibition จัดแสดงผลงานภาพวาดสีน้ำของตะวัน วัตุยา ที่แกลอรี Toot Yung Art Center, โดย ตะวัน วัตุยา, 2557, Dooddot (<https://www.dooddot.com/tawan-wattuya-dek-oey-dek-dee/>). ลิขสิทธิ์ โดย ตะวัน วัตุยา

ตารางที่ 2

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องในงานศิลปะ และการวิพากษ์สังคมงานวิจารณ์ที่มีประเด็นการวิพากษ์สังคมในช่วง 2558

ผลงาน ศิลปิน นักสร้างสรรค์ บทความวิจารณ์	วิเคราะห์
(A) ผลงาน “อยู่เมืองดัดจริต ชีวิตต้อง” ของประทีป กอบกิจวัฒนา แสดงในเพจอยู่เมืองดัดจริตชีวิตต้องป๊อป	“อยู่เมืองดัดจริต ชีวิตต้องป๊อป” เป็นแฟนเพจแรก ๆ ในเฟซบุ๊ก ที่เสียดสีสังคมโดยเสนอผ่านงานศิลปะ โดยเริ่มต้นเผยแพร่ตั้งแต่ปี 2553 “ประทีป กอบกิจวัฒนา” ศิลปินเจ้าของผลงานบอกว่า แนวคิดของเขาเกิดขึ้นหลังเหตุการณ์สลายการชุมนุมที่ราชประสงค์ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การสื่อสารผ่านสังคมออนไลน์ ได้ผสมผสานสื่อศิลปะทั้งทัศนศิลป์ การออกแบบ สัญลักษณ์ ที่นักสร้างสรรค์ต้องใช้ความคิดอย่างมาก และต้องรวดเร็วให้ทันต่อเหตุการณ์ในแต่ละวัน
(B) ภาพการเสวนา: ศิลปะ เสรีภาพ กับการเมือง โดย สุชาติ สวัสดิ์ศรี เวียง-วชิระ บัวสนธ์ และอติคม คุณาวุฒิตั้ง 103 คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้จัดงานรัฐศาสตร์เสวนาครั้งที่ 1 ในหัวข้อ “ศิลปะ เสรีภาพ กับการเมือง” ซึ่งงานรัฐศาสตร์เสวนาจะมีการจัดเดือนละ 1 ครั้งในหัวข้อต่างๆที่เป็นประเด็นทางสังคมตลอดช่วงระยะเวลา 1 ปีสำหรับการเสวนาในครั้งนี้มีวิทยากรประกอบด้วย สุชาติ สวัสดิ์ศรี, เวียง-วชิระ บัวสนธ์ และอติคม คุณาวุฒิ ดำเนินการเสวนาโดย เอกวิริ มีสุข การเสวนาในครั้งนี้มีผู้สนใจเข้าร่วมประมาณ 40 คน และมีเจ้าหน้าที่สันติบาลเข้าฟังงานเสวนาด้วย แสดงให้เห็นว่านักวิชาการเริ่มสนใจเกี่ยวกับนักกิจกรรมทางสังคมนำศิลปะมาเป็นเครื่องมือสื่อสารกับประชาชน

หมายเหตุ. ภาพ (A) จาก คู่มือกับประทีป กอบกิจวัฒนา: ทำไมอยู่เมืองดัดจริต ชีวิตต้องป๊อป, โดย ประทีป กอบกิจวัฒนา, 2557, สนุก (<https://www.sanook.com/campus/1371151/>). ลิขสิทธิ์ โดย ประทีป กอบกิจวัฒนา; ภาพ (B) จากรายงานเสวนา: ศิลปะ เสรีภาพ กับการเมือง, โดย ประชาไท, 2558, (<https://prachatai.com/journal/2015/07/60356>). ลิขสิทธิ์ โดย ประชาไท

ตารางที่ 3

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องในงานศิลปะ และการวิพากษ์สังคมงานวิจารณ์ที่มีประเด็นการวิพากษ์สังคมในช่วง 2559

ผลงาน ศิลปิน นักสร้างสรรค์ บทความวิจารณ์	วิเคราะห์
(A) พลเมืองได้กลับจัดกิจกรรม “กินข้าวหลามเฉย ๆ” ร้องปล่อยตัว ไล่ดาวดิน ยามบ่ายที่ซานโฮศิลป์วัฒนธรรม แห่งกรุงเทพมหานคร	นายสิริวิชญ์ เสรีธิวัฒน์ แกนนำกลุ่มพลเมืองได้กลับ รวมตัวกันจัดกิจกรรม “กินข้าวหลามเฉย ๆ” เพื่อแสดงออกเชิงสัญลักษณ์โดยเรียกร้องให้รัฐบาลปล่อยตัวนายจตุภัทร์ บุญภัทรรักษา หรือไผ่ ดาวดิน ที่ลานหน้าหอศิลป์ กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2559
(B) ถนอม ช่างกัศิ และธเนศ วงศ์ยานนาวา ในการเสวนา “ปฏิบัติการศิลปะเชิงสังคม” ณ พิพิธภัณฑ์จิมทอมป์สัน 6 ต.ค. 2559 – 20 พ.ย. 2559	การตั้งประเด็นคุยเรื่อง การทำงานศิลปะ กับความสัมพันธ์ของสังคม ในแง่ของการถูกควบคุม การไม่มีทุนกิจกรรม การลงพื้นที่ศิลปะกับคนในสังคม นับว่าเป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่น่าสนใจสำหรับการแสดงความเห็นจากนักวิชาการ สาขารัฐศาสตร์และการวิจารณ์ศิลปะ ซึ่งสอดคล้องกับปรากฏการณ์ในช่วงนั้นที่นักกิจกรรมต่างใช้ศิลปะเป็นเครื่องมือสื่อสาร แสดงการวิพากษ์สังคมในที่สาธารณะ

หมายเหตุ. ภาพ (A) จาก พลเมืองได้กลับจัดกิจกรรม “กินข้าวหลามเฉย ๆ” ร้องปล่อยตัว ไล่ดาวดิน, มติชนออนไลน์, 2559, มติชนออนไลน์ (https://www.matichon.co.th/politics/news_405679). ลิขสิทธิ์ โดย มติชน; ภาพ (B) จาก สัตตะ: ปฏิบัติการศิลปะเชิงสังคม [วิดีโอ], โดย สัตตะ, 2559, ยูทูบ (<https://www.youtube.com/watch?v=xXZ2de6SeLc>). ลิขสิทธิ์ โดย สัตตะ

ตารางที่ 4

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องในงานศิลปะ และการวิพากษ์สังคมงานวิจารณ์ที่มีประเด็นการวิพากษ์สังคมในช่วง 2560

ผลงาน ศิลปิน นักสร้างสรรค์ บทความวิจารณ์	วิเคราะห์
(A) ผลงาน "246247596248914102516... And then there were none" ของอรุณชัย รุ่งแจ้ง ณ Documenta 14 ประเทศเยอรมนี	ศิลปินพูดถึงว่าประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยมาแล้ว 85 ปี แต่ผ่านการรัฐประหาร 13 ครั้งและอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลทหารเสียส่วนใหญ่ หรือความจริงที่ว่างานศิลปะของอรุณชัยถอดแบบจากสัญลักษณ์แทนความเป็นประชาธิปไตยที่สร้างขึ้นเกือบ 80 ปีที่แล้ว ในขณะที่ประเทศไทยก้าวเข้าสู่ปีที่ 4 ภายใต้รัฐบาลทหารของ พล.อ. ประยุทธ์ จันทร์โอชา
(B) โปสเตอร์ งาน On-site Chiang Mai Symposium: Art, Media and Design in Social Contexts จ.เชียงใหม่ วันที่ 24-25 พฤศจิกายน 2560	กิจกรรมทางศิลปะ โดย ศิลปิน นักวิชาการ และภัณฑารักษ์ จัดขึ้นเพื่อทบทวนบทบาทและความเคลื่อนไหวศิลปะหลังจากเชียงใหม่จัดวางสังคมได้ตั้งโจทย์ไว้เมื่อสองทศวรรษกว่าจะเห็นว่าช่วงทศวรรษ 2530 นั้น เสรีภาพ ประชาธิปไตยในการขับเคลื่อนสังคม การเมือง ศิลปะ วัฒนธรรมมีพลวัตสูงยิ่ง รวมทั้งนักปฏิบัติการศิลปะหลากรุ่นต่างก็แข่งขันพื้นที่ในการทำงานโดยไม่ยี่ระด่อนักแสวงโชคต่อผลงานศิลปะ เมื่อมีเสรีภาพในการแสดงออก มีประชาธิปไตยในการแสดงความคิดเห็นจนมาสู่รูปธรรมทางการขับเคลื่อนสังคม การเมือง ศิลปะ วัฒนธรรม "เชียงใหม่จัดวางสังคม ทศวรรษ 2530s" เป็นดังคอลเลกทีฟเมมโมเรียลที่ปลุกปล้ำแห่งยุคสมัยในยามนั้น
(C) ภาพประชาสัมพันธ์เทศกาลศิลปะ Bangkok Art Biennale 2018	บริษัท ไทยเบฟเวอเรจ จำกัด (มหาชน) กลุ่มทุนใหญ่ในประเทศไทยได้จัดเทศกาลศิลปะระดับนานาชาติขึ้น ท่ามกลางความสงสัยของคนในวงการศิลปะต่อปฏิกิริยาของผู้จัดงานกับเหตุการณ์ทางสังคม การเมืองที่ไม่มีความมั่นคง รวมทั้งการแสดงผลงานของศิลปินที่เข้าร่วมแสดงผลงานว่าจะมีประเด็นอะไรที่สะท้อนสังคมในเวลานั้น ในความเห็นของผู้วิจัยพบว่าศิลปินที่ร่วมแสดงงานนั้น ต่างก็ควบคุมความหมายของงานศิลปะไม่ให้สื่อสารทางการเมืองโดยตรง

หมายเหตุ. ภาพ (A) จาก 85 ปีปฏิวัติสยาม: การตีความประชาธิปไตยไทย ณ เวทีศิลปะโลก, โดย บีบีซีนิวส์ ไทย, 2560 (<https://www.bbc.com/thai/features-40370631>). ลิขสิทธิ์ โดย Mathias Voelzke; ภาพ (B) จาก *Arts Media and Design in Social Contexts*, โดย On-site CNX Symposiums, 2017 (<https://www.facebook.com/photo/?fbid=132410434114179&set=pb.100068620381319.-2207520000>). ลิขสิทธิ์ โดย On-Site CNX Symposium; ภาพ (C) จาก *Bangkok Art Biennale 2018* จะเปลี่ยนกรุงเทพฯ เป็นเมืองศิลปะระดับโลก, โดย ปิยพร อรุณเกรียงไกร, 2560, เดอะสแตนดาร์ด (<https://thestandard.co/bangkok-art-biennale-2018/?fbclid=IwAR2jypdCSIAmx5gPq8NtsndbXrLeaulHdlmQtA7vLoLgTeoNSHLWyPvW4gE>). ลิขสิทธิ์ โดย ไทยเบฟเวอเรจ

ตารางที่ 5

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องของในงานศิลปะ และการวิพากษ์สังคมงานวิจารณ์ที่มีประเด็นการวิพากษ์สังคมในช่วง 2561

ผลงาน ศิลปิน นักสร้างสรรค์ บทความวิจารณ์	วิเคราะห์
(A) อนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ บริเวณวงเวียนหลักสี่ มีสถานะเป็น “โบราณสถาน”	บทความเขียนถึงประเด็นการย้ายอนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ บริเวณวงเวียนหลักสี่ที่มีสถานะเป็นโบราณสถาน แต่กลับกลายเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่สามารถสอบถามถึงที่มาที่ไปของการดำเนินการได้ อาจจะด้วยสถานะของอนุสาวรีย์เชื่อมโยงกับกลุ่มคณะราษฎรทำให้รัฐต้องการลบประวัติศาสตร์ความทรงจำนั้นออกจากสังคม
(B) โพสต์เตอร์โครงการเสวนา “ศิลปะ อำนาจ และการขัดขืน” ณ ห้องประชุมประกอบ หุตะสิงห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์	สถาบันการศึกษาได้เริ่มจับตามองปรากฏการณ์ของงานศิลปะที่ออกมาต่อต้านเผด็จการ จึงมีการจัดเสวนาประเด็นนี้ขึ้น ซึ่งประเด็นของนักสร้างสรรค์หลากหลายสาขาที่ได้ผลิตผลงานออกมาสื่อสารกับประชาชน ทำให้สังคมเห็นความเชื่อมโยงกันของงานศิลปะในสังคมไทยที่สามารถสร้างผลกระทบต่อการรับรู้ในด้านวิพากษ์สังคม การเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารกับคนรุ่นใหม่ด้วยสื่อสังคมออนไลน์
(C) เทศกาลศิลปะขอนแก่นแมนิเฟสต์ จัดแสดงผลงานของศิลปินรับเชิญทั้งจากภาคอีสาน กรุงเทพฯ รวมถึงภูมิภาคและเชื้อชาติอื่นๆ	เทศกาลศิลปะขอนแก่นแมนิเฟสต์ : เหลื่อม มาบ มาบ #1 (KHONKAEN MANIFESTO : FLASHY FLASHES #1) หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “ขอนแก่นแมนิเฟสต์” โดย ถนอม ช่างดี นักวิจารณ์ศิลปะ นักวิชาการ สำหรับนิทรรศการนี้เป็นงานที่กลุ่มศิลปินแสดงออกวิพากษ์สังคม การเมืองชัดเจนมากในขณะที่ยังอยู่ในช่วงเวลาของการควบคุมโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐในการแสดงออกทางความคิดเห็นของประชาชนต่อการเมือง อีกทั้งยังตั้งใจให้เกิดสิ่งตรงกันข้ามกับนิทรรศการของกลุ่มทุนในการจัดเทศกาลศิลปะร่วมสมัยนานาชาติ บางกอก อาร์ตเบียนนาเล่ กรุงเทพฯ และเทศกาลศิลปะนานาชาติ ไทยแลนด์ เบียนนาเล่ กระบี่ ซึ่งจัดโดยรัฐ ดังนั้น ดังนั้นนี่คือความตั้งใจให้สังคมได้เห็นคุณค่าของชุมชน ท้องถิ่นอีสาน และการไม่อยู่ในขนบแบบแผนของการจัดงานเทศกาลศิลปะในประเทศไทย

หมายเหตุ. ภาพ (A) จาก #รู้หรือไม่ว่า อนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ บริเวณวงเวียนหลักสี่ ก็มีสถานะเป็นโบราณสถานนะ, โดย คิดอย่าง, 2563 (<https://www.facebook.com/page/1108887155819493/search/?q=อนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ>). ลิขสิทธิ์ โดย คิดอย่าง; ภาพ (B) จาก Art, power and resistance, โดย Tusocant, 2018, Facebook (<https://www.facebook.com/page/355086231219/search/?q=ศิลปะ%20อำนาจ%20และการขัดขืน>). ลิขสิทธิ์ 2562 โดย Tusocant; ภาพ (C) จาก ขอนแก่นแมนิเฟสต์ เทศกาลศิลปะร่วมสมัยของไทยครั้งแรกในดินแดนอีสาน, โดย Wurkon, 2561, Facebook (<https://www.facebook.com/page/1463047223999191/search/?q=ขอนแก่นแมนิเฟสต์%20>). ลิขสิทธิ์ 2562 โดย Wurkon

ตารางที่ 6

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องในงานศิลปะ และการวิพากษ์สังคมงานวิจารณ์ที่มีประเด็นการวิพากษ์สังคมในช่วง 2562

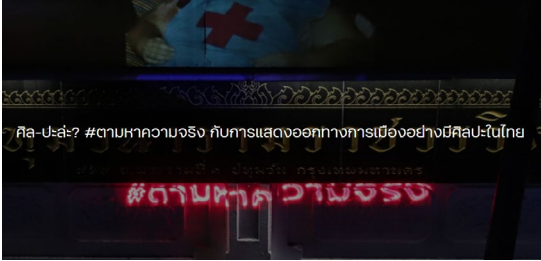
ผลงาน ศิลปิน นักสร้างสรรค์ บทความวิจารณ์	วิเคราะห์
(A) บทความ “อรุณ วัชรสวัสดิ์ : 5 ทศวรรษประวัติศาสตร์การเมืองผ่านการ์ตูน” โดย หทัยกาญจน์ ตรีสุวรรณ	ประเด็นสำคัญของนักวาดการ์ตูนล้อการเมืองที่วาดมายาวนานตลอด 50 ปี แต่การเมืองไทยซ้ำซาก กลับมาจุดเดิมไม่ไปไหน ทำให้ศิลปินคนนี้ออกมาสะท้อนความคิดต่อสังคมผ่านการแสดงงานในรูปแบบ การ์ตูน ผู้วิจัยมองว่าการ์ตูนคือสื่อศิลปะที่เข้าถึงประชาชนง่ายที่สุด ด้วยภาพประกอบและคำพูดสั้น ๆ มากกว่าสื่อศิลปะสาขาอื่น ๆ
(B) พานไหว้ครู ล้อการเมืองกับพิธีไหว้ครูเปิดกว้างทางความคิดหรือผิดกาลเทศะ	นักเรียนระดับประถม มัธยมศึกษา เริ่มแสดงออกทางการเมืองผ่านการออกแบบพานไหว้ครู ซึ่งเป็นปรากฏการณ์หนึ่งในหลาย ๆ ครั้งในช่วงเวลานั้นที่นักเรียนได้แสดงออกทางความเห็นทางการเมืองผ่านการสร้างสรรค์ในรูปแบบต่าง ๆ อันเนื่องมาจากมีคำถามจากประชาชนต่อการประพฤติของคณะผู้บริหารรัฐบาล

หมายเหตุ. ภาพ (A) จาก อรุณ วัชรสวัสดิ์: 5 ทศวรรษประวัติศาสตร์การเมืองผ่านการ์ตูน, โดย หทัยกาญจน์ ตรีสุวรรณ, 2562, บีบีซีนิวส์ ไทย (<https://www.bbc.com/thai/thailand-48755910>). ลิขสิทธิ์ 2562 โดย Wasawat Lukharang; ภาพ (B) จาก พานไหว้ครู: ล้อการเมืองกับพิธีไหว้ครูเปิดกว้างทางความคิดหรือผิดกาลเทศะ, โดย บีบีซีนิวส์ ไทย, 2562 (<https://www.bbc.com/thai/48632847>). ลิขสิทธิ์ 2562 โดย บีบีซีนิวส์ ไทย

ตารางที่ 7

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องในงานศิลปะ และการวิพากษ์สังคมงานวิจารณ์ที่มีประเด็นการวิพากษ์สังคมในช่วง 2563

ผลงาน ศิลปิน นักสร้างสรรค์ บทความวิจารณ์	วิเคราะห์
(A) บทความ “ศิลปะ-ปะละ ตามหาความจริง ด้วยการแสดงออกทางการเมืองอย่างมีศิลปะในไทย” เผยแพร่ใน Waymagazine.	บทความได้พยายามนำเสนอประเด็นเรื่อง การสร้างสรรค์งานศิลปะในสาขาต่างๆ ที่สะท้อนการเมืองทั้งวรรณกรรม ภาพยนตร์ เพลง ภาพประกอบ ผู้วิจัยพบว่า สื่อสังคมให้ความสนใจการแสดงออกทางศิลปะของประชาชนในด้านวิพากษ์สังคมและการเมืองหลาย ๆ สื่อ ซึ่งน่าจะสร้างความเข้าใจอีกมุมหนึ่งให้แก่สังคมว่า ศิลปะไม่ใช่เป็นเพียงการสื่อสารสิ่งสวยงามเพียงอย่างเดียว
(B) บทความ “ถนอม ชาภักดี” พื้นที่ศิลปะ คือพื้นที่แห่งเสรีภาพ	บทความนำเสนอ นักวิจารณ์ศิลปะ นักกิจกรรม นักปฏิบัติ การทางศิลปะที่พูดถึงเสรีภาพทางการเมืองและการแสดงออกของงานศิลปะ เขากล่าวว่า ศิลปะและการเมืองเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ ประเด็นนี้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น จากสิ่งที่ปรากฏต้องสังคม จากการแสดงออกของกลุ่มต่าง ๆ ประเด็นนี้ผู้วิจัยมองว่า เป็นสิ่งที่แวดวงการศึกษาศิลปะในประเทศไทยไม่ค่อยให้ความสนใจสักเท่าไร หรือไม่กล่าวถึงความเชื่อมโยงระหว่างศิลปะกับการเมืองเสียด้วยซ้ำ

หมายเหตุ. ภาพ (A) จาก ศิลปะ-ปะละ ตามหาความจริง ด้วยการแสดงออกทางการเมืองอย่างมีศิลปะในไทย, โดย รชนิกร ศรีฟ้าวัฒนา, 2563, Way magazine (<https://waymagazine.org/art-of-politic/>). ลิขสิทธิ์ โดย รชนิกร ศรีฟ้าวัฒนา; ภาพ (B) จาก ถนอม ชาภักดี พื้นที่ศิลปะ คือพื้นที่แห่งเสรีภาพ, โดย Nattatiti K, 2563, Sanook (<https://www.sanook.com/news/8238742/>). ลิขสิทธิ์ โดย Nattatiti K

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า พ.ศ.2561 เป็นช่วงเวลาสุกของมอดของมอดทอนดกลั่นของประชาชนต่อการบริหารงานของรัฐบาลเผด็จการ ที่ทนมาเป็นเวลา 4 ปี จึงทำให้เกิดกิจกรรมการเคลื่อนไหวในที่สาธารณะ สื่อต่าง ๆ พื้นที่ทางศิลปะทั้งในระบบห้องนิทรรศการ และพื้นที่สาธารณะ เกิดการรวมตัวของนักเคลื่อนไหวร่วมกับศิลปิน จนลุกลามไปถึงโรงเรียนระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาในช่วงเวลานั้นอย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนและนี่ก็มาถึงมาก่อน

จากข้อมูลที่ผู้วิจัยคัดเลือก และรวบรวมมานี้มีความสอดคล้องกับความเห็นของบุคคลที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ กล่าวคือ นับแต่เกิดการรัฐประหารในปี พ.ศ.2557 แล้วเกิดการแสดงออกทางความคิดเห็นจากประชาชนในมิติต่าง ๆ ทั้งสนับสนุน และต่อต้านนั้น เป็นคนละแบบกับอดีตในช่วงทศวรรษที่ 2540-2550 กลุ่มคนที่ออกมาแสดงออกเป็นคนรุ่นใหม่ที่ไม่เดินตามรอยของคนกลุ่มคนรุ่นก่อนหน้านั้น อีกทั้งแนวคิดของผู้ให้สัมภาษณ์ที่มาจากหลากหลาย เช่น นักวิชาการ ศิลปิน นักวิจารณ์ศิลปะ นักแสดง นักวาดการ์ตูน และภัณฑารักษ์ ล้วนมีมุมมองต่อปรากฏการณ์ในช่วงปี พ.ศ.2557-2553 ที่สอดคล้องกัน โดยให้ความสำคัญต่อการแสดงออกของคนรุ่นใหม่อย่างที่เขาไม่เคยเห็นมาก่อนจากอดีต ซึ่งได้ข้อสรุปว่า ความเห็นที่มีประเด็นเดียวกันหรือใกล้เคียงกันคือ เรื่องการแสดงออกทางความคิดเห็นทางการเมือง วิพากษ์สังคมผ่านงานศิลปะสาขาต่าง ๆ ในช่วงเวลาทั้งก่อน พ.ศ.2557 และ หลัง พ.ศ.2563 เป็นการแสดงออกโดยผ่านสื่อสังคมออนไลน์ ในเครื่องมือสื่อสาร อินเทอร์เน็ต โดยมีแอปพลิเคชันที่สังคมในช่วงเวลานั้น ๆ ใช้ร่วมกันเป็นกลุ่มใหญ่ แต่มีการปฏิบัติการ หรือแสดงออกจริงในพื้นที่จริง ให้สอดคล้องกับความหมายของการสื่อสารสู่สังคม แล้วใช้สื่อออนไลน์เพื่อส่งสารไปยังผู้รับ ซึ่งช่วงเวลาเดียวกันนั้นผู้วิจัยก็ได้สร้างสรรค์งานวิพากษ์สังคมเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 3-4)

ผู้วิจัยมีความคิดเห็นต่อประเด็นนี้ว่า การใช้ศิลปะวิพากษ์สังคมของกลุ่มคนต่าง ๆ ทั้งก่อนการรัฐประหาร และหลังการเข้ามาของรัฐบาลที่มาจากการรัฐประหารนั้น เป็นกิจกรรมที่ผู้แสดงออกได้ใช้ความคิดสร้างสรรค์ มีความพยายามตีความหมายต่อสื่อวัสดุ ความหมายเชิงประวัติศาสตร์ ความหมายเชิงนามธรรม การเลือกสัญลักษณ์แทนการพูด เพื่อควบคุมการสื่อสารไม่ให้เข้าข่ายละเมิดต่อกฎหมาย เป็นการป้องกันตนเอง แต่อย่างไรก็ตาม ก็มีนักเคลื่อนไหวทางการเมือง ศิลปินที่ต้องการสื่อสารด้วยภาษา สื่อภาพสัญลักษณ์อย่างตรงไปตรงมาต่อเหตุการณ์เฉพาะหน้า หรือเหตุการณ์ที่สังคมมีการตั้งคำถามต่อการปฏิบัติงานของบุคลากรในรัฐบาลเช่นกัน ประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ การเกิดเวทีทางวิชาการที่มีการนำประเด็นทางศิลปะ การเมือง นำมาผสมผสานสู่การอธิบายให้สังคมเข้าใจ ทำความเข้าใจ เนื่องจากปรากฏการณ์ใหม่ ๆ ในช่วงเวลาที่ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตนั้น เกิดการแสดงออกของความหลากหลายทางความคิดมากขึ้นกว่าเดิม คนในสังคมไม่ได้พุ่งประเด็นไปที่การเข้ามาของรัฐบาลทหารเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ประชาชนที่เป็นนักสร้างสรรค์ทางศิลปะ ได้แสดงความเห็นในเรื่องความยุติธรรม ความเท่าเทียมกันในสิทธิพลเมืองด้านต่าง ๆ ที่ควรจะเป็นในสังคมสมัยใหม่

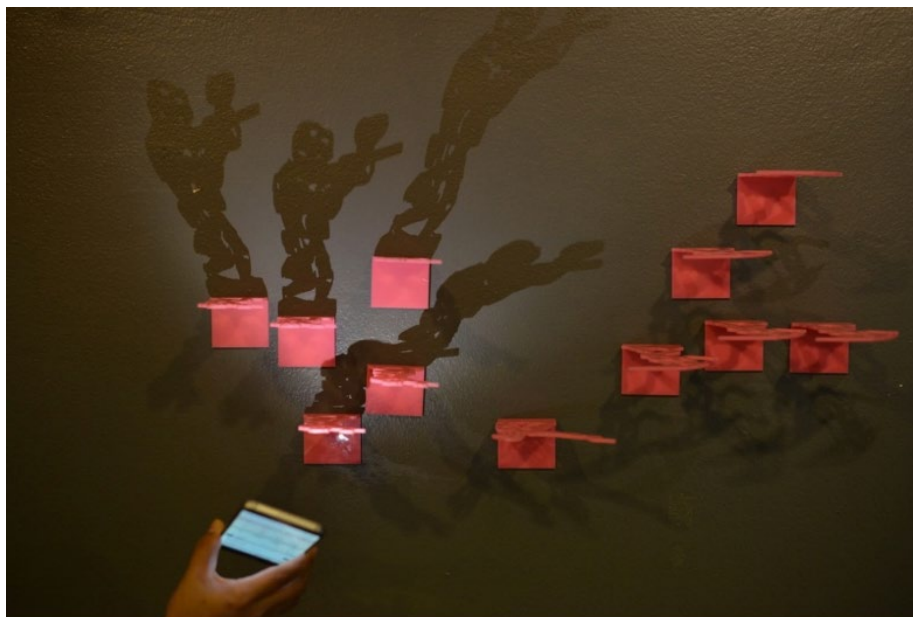
การแสดงออกด้วยการใช้ศิลปะวิพากษ์การเมือง สังคมไม่จำกัดอยู่ในกลุ่มนักสร้างสรรค์ ศิลปินอีกต่อไปแล้ว การปรากฏของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษา ไหลลงมาถึงระดับประถมให้เห็นอยู่ในปรากฏการณ์ทางสังคม จนทำให้สังคมมีความสนใจต่อการรับรู้ที่ไม่เคยเห็นมาก่อน ประเด็นนี้ก็เป็นสิ่งที่ชวนให้ศึกษา ลงลึกไปถึงการคิดของนักเรียนเหล่านั้น การเลือกสื่อสารในยุคสมัยของพวกเขาที่ใช้ความละมุน ต่อรองกับอำนาจการบริหารประเทศของคณะรัฐบาลในแต่ละประเด็น เช่น เรื่องการศึกษา การเรียนในเนื้อหาที่ไม่ตอบสนองต่อยุคสมัย หรือแม้กระทั่งบทเรียนในหนังสือสำเร็จรูปที่รัฐกำหนดเป็นการศึกษาภาคบังคับ เกิดการค้นคว้าเชิงลึกมากขึ้นเพื่อตั้งคำถามกับเนื้อหาในรายวิชาว่ามันมีความจริงหรือไม่ เช่น เนื้อหาเกี่ยว

กับประวัติศาสตร์ สังคม เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีคำจำกัดความดังประโยคที่ว่า “การปฏิบัติการศิลปะ” หรือ “นักปฏิบัติการทางศิลปะ” โดย ถนอม ช่างกัฏ (พ.ศ.2501-2565) โดยเขามีความเชื่อว่า ศิลปะเป็นเรื่องของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งผู้ที่ให้สัมภาษณ์ในวิจัยครั้งนี้ได้กล่าวถึงประโยคนี้อย่างน้อย 4 คน นั่นก็หมายความว่าประเด็นการแสดงออกของประชาชนด้วยศิลปะเพื่อวิพากษ์ต่อสังคมนั้น เป็นสิ่งที่อยู่ในความต้องการแห่งยุคสมัยของคนร่วมสมัยในปัจจุบัน

ภาพที่ 3

ผลงานชื่อ *Sound of Silence in Thailand* ของ ศุภชัย อารีรุ่งเรือง ณ Lim Hak Tai Gallery, Singapore นำเสนอประเด็นวิพากษ์สังคมจากคำถามของประชาชนต่อรัฐบาลในช่วงเวลาของการวิจัย

ภาพที่ 4

ผลงานสะท้อนสังคมของ ศุภชัย อาริรุ้งเรือง ในนิทรรศการ *Deconstruction at Mae Fah Liang and Cultural Park* เป็นงานศิลปะที่ให้ผู้เข้าชมใช้แสงจากโทรศัพท์มือถือของตนเอง ส่องไปที่ผลงานเพื่อให้เกิดเงาบนผนัง เป็นภาพของกลุ่มผู้เข้าควบคุมประชาชนที่แสดงออกทางการเมือง

อย่างไรก็ตามกระแสของศิลปะในประเทศไทยไม่ได้มีด้านใดด้านหนึ่ง หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเพียงเท่านั้น การเกิดขึ้นของเทศกาลศิลปะระดับนานาชาติในประเทศไทยก็ได้มีงานใหญ่เกิดขึ้นโดยกลุ่มทุนใหญ่ในประเทศไทยคือ บริษัท ไทยเบฟเวอเรจ จำกัด (มหาชน) ในขณะเดียวกันกลุ่มทุนของรัฐบาล โดยสำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย (สศร.) กระทรวงวัฒนธรรม ก็เดินคู่ขนาน สร้างงานใหญ่โตเทียบเคียงกัน คือ Thailand Biennale จังหวัดกระบี่ แต่ต่างที่กลุ่มศิลปินในการแสดงเทศกาลศิลปะ การวิพากษ์ทางสังคมผ่านงานศิลปะมีปรากฏให้เห็นอยู่ในเทศกาลใหญ่ในช่วงที่ผ่านมาทั้ง Bangkok Art Biennale (ภาพที่ 5) และ Thailand Biennale ในขณะที่กลุ่มศิลปินที่ต้องการแสดงออกเชิงวิพากษ์สังคมจริง ๆ ก็ปรากฏให้เห็นอยู่อย่างกระจายไปในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น ในจังหวัดขอนแก่น ในงาน ขอนแก่นแมนิเฟสโต (ภาพที่ 6) อย่างไรก็ตาม การที่ศิลปิน นักสร้างสรรค์จะแสดงออกทางการเมืองวิพากษ์ได้มากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับความเข้มงวดของกฎหมายพิเศษในช่วงเวลาที่มีกฎหมายของคณะปฏิวัติ เพื่อนำมาใช้ควบคุมและจับกุมกลุ่มศิลปิน บุคคล หรือรายบุคคลให้ไม่สามารถสื่อสารต่อสังคมได้อย่างเสรี ส่วนกลุ่มที่ไม่ได้แสดงออกทางความคิดเห็นทางการเมือง หรืออาจจะแสดงออกในช่วงเวลาก่อนหน้าปีพ.ศ.2557 เพื่อสนับสนุนให้เกิดการเข้ามาควบคุมของทหาร จนสามารถตั้งรัฐบาลได้นั้น ก็อยู่ในพื้นที่ปลอดภัยของตนเองโดยไม่ออกมาโต้แย้งหรือแสดงความคิดเห็น หลายคนได้รับผลกระทบทางการเมืองงานในกรณีของกลุ่มศิลปินที่เป็นทั้งผู้สอนในมหาวิทยาลัยก็ต้องเก็บตัวเงียบไม่ปรากฏตนในการแสดงออกบนสื่อออนไลน์ หรือการพูดแสดงความคิดเห็นแต่อย่างใด

ภาพที่ 5

ผลงาน Law of Journey ของ Ai Weiwei ในเทศกาลศิลปะ Bangkok Art Biennale 2020 ที่ BACC มีเนื้อหาเกี่ยวกับพื้นที่ค่ายผู้ลี้ภัยทั้ง 40 แห่งใน 20 ประเทศที่เขาไปสำรวจและสร้างผลงานประติมากรรม ซึ่งเป็นผลงานที่วิพากษ์สังคมในประเด็นของโลก

ภาพที่ 6

ผลงานของ ตะวัน วังยุยา ในงาน ขอนแก่นแมนนิเฟสโต้ เป็นการรวมกลุ่มของศิลปินเพื่อแสดงความเห็นทางการเมืองในช่วงเวลาที่ยังมีการควบคุมการแสดงความเห็นทางการเมืองในช่วงเวลานั้น

ข้อมูลอีกด้านหนึ่งที่น่าสนใจที่สวนทางกันกับการอยู่ภายใต้ความกดดันหรือความเท่าเทียมกันในการแสดงออกความคิดเห็นทางสังคม วิพากษ์การเมืองก็คือ การเติบโตของธุรกิจศิลปะเรื่องการประมูลงานศิลปะในกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่ปี พ.ศ.2549 โดยมีผู้จัดการประมูลของเอกชน คือ Bangkok Art Auction แต่มีความคึกคักกันในช่วงหลังรัฐประหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ปี พ.ศ.2564 ซึ่งเป็นช่วงที่ผู้วิจัยกำลังดำเนินการวิจัยอยู่นั้น ก็มีการจัดการประมูลขึ้น คือ Exceptional Thai Art ณ ริเวอร์ ซิตี้ ซึ่งขัดแย้งกับสภาพเศรษฐกิจในประเทศไทย เพราะเศรษฐกิจตกต่ำอย่างต่อเนื่อง แต่กลับกลายมีเศรษฐกิจใหม่ต้องการซื้อผลงานศิลปะเพื่อเป็นการลงทุนอีกรูปแบบหนึ่ง ประเด็นนี้ก็น่าศึกษาต่อเนื่องอีกเช่นกัน อย่างไรก็ตามผลงานศิลปะที่วิพากษ์สังคมก็คงจะไม่สามารถเข้าไปสู่ระบบการประมูลอย่างแน่นอน การจัดประมูลงานศิลปะก็มีการดำเนินการต่อเนื่องมาอีกจนถึงปีที่ พ.ศ. 2566 (ปีที่ผู้วิจัยเขียนบทความ) ยกตัวอย่างเช่น พ.ศ.2565 ในชื่องานประมูล To The Moon ณ ริเวอร์ ซิตี้ มีการประมูลงานของศิลปิน NFT และ The Iconic Treasure ณ ไอคอนสยาม ในปี พ.ศ.2566 มีงานประมูลในชื่อ The Extraordinaire ณ ไอคอนสยาม ซึ่งมีการเปิดการประมูลงานศิลปะในรูปแบบภาพวาด จนไปถึงงานสตรีทอาร์ต (Bangkok art auction, n.d.)

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ประเด็นการวิพากษ์สังคมในศิลปกรรมร่วมสมัยไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2557-2563 เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยสนใจศึกษามาอย่างต่อเนื่องก่อนหน้านี้ที่ท้าววิจัยนี้ ซึ่งก็มีวัตถุประสงค์แตกต่างกันไปในแต่ละช่วงเวลาของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยจึงทำให้เห็นพลวัตที่เกิดขึ้นในการแสดงออกของนักสร้างสรรค์ ศิลปิน นักออกแบบที่ใช้งานศิลปกรรมไปวิพากษ์ต่อสังคม การสรุปผลการวิจัยในครั้งนี้จึงเป็นข้อมูลที่ทำให้เห็นสิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่กำหนดของการวิจัยเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้ว ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ไม่ได้หยุดอยู่ในเวลาของการอภิปรายเท่านั้น ซึ่งผู้วิจัยดำเนินการทำวิจัยในช่วงปี พ.ศ.2563-2564 ตามเวลาของทุนสนับสนุนการวิจัย ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอแสดงข้อสรุปสำคัญตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ

1. ประเด็นสำคัญของการวิพากษ์สังคมในศิลปกรรมร่วมสมัยไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2557-2563 คือ การตั้งคำถามให้สังคมได้ติดตามต่อเรื่องความเท่าเทียมของสิทธิพลเมืองที่ควรจะเป็น การต่อต้านรัฐประหารของกลุ่มทหารที่ยึดอำนาจในปี พ.ศ.2557 แล้วยังสืบต่ออำนาจจนสามารถเข้าสู่อำนาจเป็นรัฐบาล การทำงานศิลปะกับความสัมพันธ์ของสังคมในสถานะการควบคุมของอำนาจรัฐ นอกจากนั้นประเด็นเรื่องความหลากหลายทางสังคม ทางความคิด ทางเพศ เรื่องสิ่งแวดล้อม ครอบครัว ก็เป็นประเด็นที่ถูกนำมาสื่อสารในการแสดงออกทางศิลปะ เพื่อวิพากษ์ไม่น้อยไปกว่าทางด้านการเมืองเลย นั่นแสดงให้เห็นว่า คนในสังคมเริ่มให้ความสนใจต่อผลกระทบของชีวิตของประชาชนที่มาจาก การได้รัฐบาลไม่ตรงกับสิ่งที่ผู้คนได้เลือก นอกจากนั้น การวิพากษ์ต่อสังคมผ่านงานศิลปะได้เปลี่ยนไปสู่กิจกรรมในพื้นที่ที่ไม่ใช่ในอาหาร หอศิลป์ พิพิธภัณฑ์ แกลลอรี่อีกต่อไป เพราะนักสร้างสรรค์ นักกิจกรรมต้องการสื่อสารโดยตรงต่อประชาชนด้วยกัน จึงเกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ บนท้องถนน ในพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์การเมือง

2. ผลลัพธ์จากศิลปกรรมไทยที่มีการวิพากษ์สังคมตั้งแต่ พ.ศ.2557-2563 เป็นประเด็นที่ผู้วิจัยพบว่า การแสดงออกของนักสร้างสรรค์ ศิลปินในสาขาต่าง ๆ สามารถทำให้สังคมได้เห็นผ่านสื่อออนไลน์ได้อย่างทรงพลัง จนทำให้เจ้าหน้าที่รัฐต้องรีบเข้ามาควบคุมเพื่อไม่ให้งานศิลปะเหล่านั้นได้เห็นในวงกว้าง ไม่ว่าจะเป็นผลงานบนผนังกำแพงที่สะท้อนความจริงของคณะรัฐบาลในเหตุการณ์ที่นำตั้งคำถามเกี่ยวกับความร้ายแรงผิดปกติ การใช้สินค้าหรูหรา การมีเครือข่ายเข้าถึงการรับงานให้กับรัฐบาล เมื่อมีภาพปรากฏบนพื้นที่จริงในที่สาธารณะ แล้วมีการถ่ายภาพส่งต่อผ่านสื่อออนไลน์ ก็มีการเข้ามาควบคุม ลบกลบเกลือนผลงานเหล่านั้น

นอกจากนั้นการแสดงออกของกลุ่มนักเรียนในการต่อต้านการทำงานของรัฐบาล ที่ควบคุมการประท้วงของนักเรียนอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์การเมืองไทย ก็ทำให้ยังเกิดผลกระทบต่อสังคมอย่างเห็นได้ชัดต่อความไม่ยุติธรรม อย่างไรก็ตามความเห็นทางการเมืองย่อมมีมากกว่าสองด้าน ในกลุ่มที่ไม่ชอบการแสดงออกของนักเรียน เยาวชนก็ย่อมมีความเห็นต่าง หรือดำเนินต่อพฤติกรรม แต่สังคมไทยควรเรียนรู้ประเด็นเรื่อง ความเห็นต่าง การยอมรับฟังซึ่งกันและกัน

การอภิปรายผล

ผู้วิจัยได้พบคำตอบการวิจัยที่น่าสนใจเกินกว่าสิ่งที่ตั้งคำถาม หรือสมมติฐานการวิจัยที่ขอยกมาเขียนในหัวข้อนี้ ในกรอบแนวคิดเรื่องปรากฏการณ์วิทยา เพื่อเข้าใจบริบทของเหตุการณ์เกิดขึ้นต่าง ๆ เพื่อหาความจริงนั้น มีข้อค้นพบในประเด็นของการเกิดขึ้นของกลุ่มศิลปิน นักกิจกรรม นักเคลื่อนไหวอย่างมาก ปรากฏการณ์มีความแตกต่างจากเหตุการณ์ทางการเมืองในอดีตยุคพุทธทศวรรษที่ 20, 30 และ 40 กลไกของการขับเคลื่อนสื่อสารด้วยงานศิลปะวิพากษ์สังคมได้ใช้สื่อสังคมออนไลน์เป็นหลัก กิจกรรมเกิดขึ้นทั่วทุกหนแห่ง ไม่จำเป็นต้องมีผู้คนจำนวนมาก แต่สามารถสื่อสาร นัดแนะ สร้างผลกระทบต่อสังคมได้อย่างรวดเร็วหรือทันเวลา มีการรับรู้ผ่านสื่ออินเทอร์เน็ตในลักษณะถ่ายทอดสด จนทำให้เกิดผลกระทบต่อสังคมไทยและโลกได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งแน่นอนสิ่งนี้คือสิ่งที่รัฐเกรงกลัว เพราะการควบคุมไม่สามารถทำได้เหมือนอย่างในอดีต

ปรากฏการณ์การประมูลผลงานศิลปะในสังคมไทยที่เคยมีการจัดขึ้นก่อนหน้านี้ในช่วงปี พ.ศ.2549 ได้มีเอกชนคือ Bangkok Art Auction จัดขึ้นอีกในช่วงปี พ.ศ.2564 (เป็นข้อมูลต่อเนื่องจากการอภิปราย) กลับกลายเป็นเรื่องสวนกระแสต่อสภาพเศรษฐกิจสังคม ที่มีคนตกงานเพิ่มขึ้น ฐานการผลิตของต่างชาติย้ายไปสู่ประเทศอื่น รายได้ประชากรลดลง หนี้สินในครัวเรือนสูงขึ้น นั้นแสดงให้เห็นว่า ช่องว่างทางสังคมมีความห่างกันมาก ใหญ่มาก แต่ประเด็นเหล่านี้ไม่ค่อยได้มีการนำมาเป็นเรื่องสนทนากันเท่าไรนัก อย่างไรก็ตามกิจกรรมในลักษณะนี้แสดงให้เห็นทิศทางของงานศิลปะในประเทศไทยต่างไปจากเดิม นั่นคือมีการประมูลผลงานของศิลปินรุ่นใหม่ที่สร้างสรรค์งานศิลปะดิจิทัล NFT รวมทั้งงานศิลปะแบบสตรีทอาร์ต

ตลอดช่วงเวลาของรัฐประหาร พ.ศ.2557-2563 งานศิลปกรรมไทยยังไม่อาจจะแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรี ไม่ว่าจะเป็นผลงานทัศนศิลป์ การแสดง บทเพลง ภาพยนตร์ การเสวนาทางวิชาการ การวิจารณ์ การวาดการ์ตูน แต่สิ่งที่เพิ่มมากขึ้นคือประเด็นความหลากหลายที่นอกเหนือไปจากเรื่องการเมือง เช่น เรื่องความหลากหลายทางเพศ เรื่องสิทธิพลเมืองกับการเข้าถึงสวัสดิการต่าง ๆ ความปลอดภัย สุขภาพ การศึกษา ความเท่าเทียม สิทธิในการกำหนดการเรียนรู้ของประชาชน การค้าขาย ดังนั้นสิ่งเหล่านี้พอจะทำให้เห็นความจริงได้หรือไม่ว่า สังคมไทยมีความละเอียดซับซ้อน และคนในสังคมมีความเข้าใจต่อเรื่อง การสื่อสารเพื่อให้ความรู้ด้วยตนเองในสังคม ที่ไม่ใช่มาจากรัฐเป็นศูนย์กลางในการกำหนด หรือการควบคุมต่าง ๆ อีกต่อไปแล้ว

ปรากฏการณ์สำคัญอีกประการหนึ่งที่น่าสนใจคือ การเกิดขึ้นของกลุ่มนักปฏิบัติการทางศิลปะ ที่ได้ให้ความสำคัญต่อการทำกิจกรรมสัมพันธ์กับชุมชน การมีกิจกรรมร่วมกันของคนในพื้นที่โดยผ่านการสื่อสารด้วยการละคร ทัศนศิลป์ ดนตรี โดยค้นคว้าเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ความคิดของคนในสังคมไทย อีกด้านหนึ่งเพื่อให้คนร่วมสมัยในปัจจุบันได้รู้ เข้าใจต่อบริบทของสังคม ซึ่งเรื่องนี้ไม่มีปรากฏในตำราเรียนศิลปะของประเทศไทยอย่างแน่นอน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นหมุดของประวัติศาสตร์ในสังคมไทยที่ต้องนำมาวิเคราะห์ วิพากษ์กันต่อด้วยเช่นกันเพราะผลที่เกิดขึ้นในเรื่องของศิลปะกับสังคม ชุมชน กับการปฏิบัติการทางศิลปะนี้ เป็นเรื่องราวความแตกต่างจากการรับรู้ในสังคม แต่สิ่งที่น่าสนใจในความเห็นของผู้วิจัยคือ ศิลปินรุ่นใหม่ ๆ มักใช้กระบวนการการมีส่วนร่วมกับผู้ดูเข้ามาเป็นกระบวนการหนึ่งของการสร้างสรรค์งานศิลปะหลาย ๆ คนต้องการให้คนดูเข้ามาเป็นองค์ประกอบของผลงาน สร้างความเปลี่ยนแปลง สร้างการรับรู้ที่แตกต่างไปจากเดิม แต่กลุ่มนักปฏิบัติการศิลปะกลับมุ่งสื่อสารประเด็นสำคัญในประวัติศาสตร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์ของคนอีสานที่ถูกบิดเบือนหรือปิดบัง ให้หายไปกับเวลา สิ่งนี้คงเป็นกรณีตัวอย่างสำคัญของการทำงานศิลปะที่ต้องการให้สังคมในท้องถิ่นเลือกที่ทำความเข้าใจความสำคัญของตนเองที่แตกต่างไปจากชุดข้อมูลที่เคยรับรู้มาก่อน

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้จำกัดเวลาของการค้นข้อมูลในช่วง พ.ศ.2557-2563 เพื่อให้เห็นผลที่เกิดขึ้นหลังการรัฐประหารของกลุ่มทหาร แน่นอนว่ามันต้องมีเหตุและที่มาก่อนปีที่ผู้วิจัยกำหนด รวมไปถึงมีเหตุการณ์ต่อเนื่องจากกรอบเวลาที่ผู้วิจัยกำหนดเช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงยังคงมีความสำคัญต่อการเก็บข้อมูลต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยจากผลงานศิลปกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ข้อมูลได้ต่อเนื่องกัน อันจะส่งผลต่อการมองเห็นปรากฏการณ์ที่ต่อเนื่องกัน

เอกสารอ้างอิง (References)

- กมล โพธิ์เย็น. (2564). Active Learning: การจัดการเรียนรู้ที่ตอบโจทย์การจัดการศึกษาในศตวรรษที่ 21. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 19(1), 11-28.
- กระทรวงวัฒนธรรม, สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย. (2563). โครงการศิลป์ร่วมสมัย สู้ภัยโควิด ด้วยจิตสำนึก สาขาทัศนศิลป์ (Fighting Covid-19 with HeARTS). สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย. คิดอย่าง. (2563, 21 กันยายน). #รู้หรือไม่ อนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ บริเวณวงเวียนหลักสี่ ก็มีสถานะเป็นโบราณสถานนะ [Imaged attached] [Status update]. เฟซบุ๊ก. <https://www.facebook.com/page/1108887155819493/search/?q=อนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ>
- เจตนา นาควัชร. (2560). การวิจารณ์กับทวิจันข้ามชาติ. คมบาง.
- ณัฐจติ คำมูล. (2563, 25 สิงหาคม). ถนน ช่างกัฏี พื้นที่ศิลปะ คือพื้นที่แห่งเสรีภาพ. สนุก. <https://www.sanook.com/news/8238742/>
- ดุดดอท. (2557, 22 ธันวาคม). Recap: เด็กเอ๋ยเด็กดี Exhibition จัดแสดงผลงานภาพวาดสีน้ำของตะวัน วัฒนา ที่แกลอรี Toot Yung Art Center. ดุดดอท. <https://www.dooddot.com/tawan-wattuya-dek-oey-dek-dee/>
- นัทธมน เปรมสำราญ. (2562). เรื่องเล่าย่อยยทางการเมืองผ่านสัญญนิยมมหัศจรรย์ในผลงานศิลปะร่วมสมัยของศิลปินไทยปี 2557-2560 [วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์ ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. <http://ithesis-ir.su.ac.th/dspace/bitstream/123456789/2370/1/59005201.pdf>
- บางกอก อาร์ต ออชั่น. (ม.ป.ป.). การประมูล. บางกอก อาร์ต ออชั่น. <https://www.bangkokartauction.com/en/the-iconic-treasure-2023>
- บีบีซีนิวส์ ไทย. (2560, 24 มิถุนายน). 85 ปีปฏิวัติสยาม: การตีความประชาธิปไตยไทย ณ เวทีศิลปะโลก. บีบีซีนิวส์ ไทย. <https://www.bbc.com/thai/features-40370631>
- _____. (2562, 14 มิถุนายน). พานไหว้ครู: ล้อการเมืองกับพิธีไหว้ครูเปิดกว้างทางความคิดหรือผิดกาลเทศะ. บีบีซีนิวส์ ไทย. <https://www.bbc.com/thai/48632847>
- _____. (2564, 5 มกราคม). แร็ปต้านเผด็จการ: รัฐบาลไทยสั่งยุทวิบระงับการเข้าถึงเอ็มวีเพลงปฏิรูป ของศิลปินกลุ่ม RAD. บีบีซีนิวส์ ไทย. <https://www.bbc.com/thai/thailand-5554>
- ประกิต กอบกิจวัฒนา. (2557, 22 เมษายน). คู่กับประกิต กอบกิจวัฒนา: ทำไมอยู่เมืองดัดจริต ชีวิตต้องป๊อป. สนุก. <https://www.sanook.com/campus/1371151/>
- ประชาไท. (2558, 14 กรกฎาคม). รายงานเสวนา: ศิลปะ เสรีภาพ กับการเมือง. ประชาไท. <https://prachatai.com/journal/2015/07/60356>
- ปิยพร อรุณเกรียงไกร. (2560, 23 สิงหาคม). Bangkok Art Biennale 2018 จะเปลี่ยนกรุงเทพฯ เป็นเมืองศิลปะระดับโลก. เดอะ สแตนดาร์ด. <https://thestandard.co/bangkok-art-biennale-2018/?fbclid=IwAR2jypdCSIAmX5gPq8NtsndbXrLeaulHdImQtA7vLoLgTeoNSHLWyPWw4gE>

- มติชนออนไลน์. (2559, 24 ธันวาคม). พลเมืองโตกลับจัดกิจกรรม “กินข้าวหลามเฉย ๆ” ร้องปล่อยตัว “ไผ่ดาวดิน”. มติชนออนไลน์. https://www.matichon.co.th/politics/news_405679
- รชนีกร ศรีฟ้าวัฒนา. (2563, 14 พฤษภาคม). ศิล-ปะละ ตามหาความจริง กับการแสดงออกทางการเมือง อย่างมีศิลปะในไทย. Way magazine. <https://waymagazine.org/art-of-politic/>
- เวอร์คอน. (2561, 18 ตุลาคม). ขอนแก่นเมนิเฟสโต้ เทศกาลศิลปะร่วมสมัยของไทยครั้งแรกในดินแดนอีสาน [Imaged attached] [Status update]. เฟซบุ๊ก. <https://www.facebook.com/page/1463047223999191/search/?q=ขอนแก่นเมนิเฟสโต้%20>
- ศุภชัย อาริรุ่งเรือง. (2561). ประเด็นในศิลปะไทยร่วมสมัย. สันติศิริการพิมพ์.
- สัตตะ. (2559, 17 ธันวาคม). สัตตะ: ปฏิบัติการศิลปะเชิงสังคม [วิดีโอ]. ยูทูบ <https://www.youtube.com/watch?v=xXZ2de6SeLc>
- หทัยกาญจน์ ตรีสุวรรณ. (2562, 25 มิถุนายน). อรุณ วัชรสวัสดิ์: 5 ทศวรรษประวัติศาสตร์การเมืองผ่าน การตุน. ปีชีนิวิส ไทย. <https://www.bbc.com/thai/thailand-48755910>
- Areerungruang, S. (2018). *Issues in contemporary Thai art*. Santisiri Publishing. [in Thai]
- Arunkriangkrai, P. (2017, August 23). *Bangkok Art Biennale 2018 Will Change Bangkok to be the World-Class Art City*. The Standard. <https://thestandard.co/bangkok-art-biennale-2018/?fbclid=IwAR2jypdCSlAmx5gPq8NtsndbXrLeaulHdlmQtA7vLoLgTeoNSHLWyPvW4gE> [in Thai]
- Bangkok art auction. (n.d.). *Auction*. Bangkok art auction. <https://www.bangkokartauction.com/en/the-iconic-treasure-2023> [in Thai]
- BBC News Thai. (2017, June 24). *85 years of the Siamese Revolution: Interpreting Thai democracy at the world art stage*. BBC News Thai. <https://www.bbc.com/thai/features-40370631> [in Thai]
- _____. (2019, June 14). *Phan Wai Kru: Playing politics with the Wai Kru ceremony, open to ideas or inappropriate for the occasion*. BBC News Thai. <https://www.bbc.com/thai/48632847> [in Thai]
- _____. (2021, January 5). *Anti-dictatorship rapper: The Thai government orders YouTube to block access to the music video for the song "Reform" by artist group RAD*. BBC News Thai. <https://www.bbc.com/thai/thailand-5554> [in Thai]
- Dooddot (2014, December 22). *Recap: Dek Aui Dek Dee Exhibition, Water color painting of Tawan Watuya at Toot Yung Art Center*. Dootdot. <https://www.dooddot.com/tawan-wattuya-dek-oey-dek-dee/> [in Thai]
- Kit Yang. (2020, September 21). *#Do you Know? Constitutional Defense Monument at Lak Si Circle is Heritage Landmark*. Facebook. <https://www.facebook.com/page/1108887155819493/search/?q=อนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ> [in Thai]

- Kobkitwattana, P. (2014, April 22). *Talk with Prakrit Kobkitwattana: Why does Living in the city of Datjarit, Life must be Pop*. Sanook. <https://www.sanook.com/campus/1371151/> [in Thai]
- Matichon Online. (2016, December 24). *Citizens fight back and organize activities: Just eat Khao Lam, cries out for release, Pai Dao Din*. Matichon Online. https://www.matichon.co.th/politics/news_405679 [in Thai]
- Ministry of Culture, Office of Contemporary Art and Culture. (2020). *Contemporary Artist Project Fighting Covid with Conscience, Visual Arts Department (Fighting Covid-19 with HeARTS)*. Office of Contemporary Art and Culture. [in Thai]
- Nagavajara, C. (2017). *Criticism and Cross-Cultural Dialogue*. Com Bang. [in Thai]
- Nattatiti, K. (2020, August 25). *Thanom Chapakdee Art space is a space of freedom*. Sanook. <https://www.sanook.com/news/8238742/> [in Thai]
- On-Site Chiang Mai Symposium: Arts Media and Design in Social Contexts. (2017, November 25). *On-site Chiang Mai Symposium: Art Media and Design in Social Contexts*. Facebook. <https://www.facebook.com/onsitecnxsymposium/photos/pb.100068620381319-2207520000/132410434114179/?type=3>
- Phoyen, K. (2021). Active Learning: Learning Satisfy Education in the 21st century. *Journal of Education Silpakorn University*, 19(1), 11-28. [in Thai]
- Prachatai. (2015, July 14). *Seminar report: Art, freedom and politics*. Prachatai. <https://prachatai.com/journal/2015/07/60356> [in Thai]
- Premsumran, N. (2019). *Magical Realism in Thai Contemporary Art in 2014-2017 as the Means to Present Small Narratives in Politics* [Unpublished Master's thesis]. Art Theory Department, Silpakorn University. <http://ithesis-ir.su.ac.th/dspace/bitstream/123456789/2370/1/59005201.pdf> [in Thai]
- Saengphatthaseema, A. (2014, January 4). *We Vote 2014 Pichet Klunchun* [Video]. Youtube. <https://youtu.be/C-Qevj97Pxs>
- Satta. (2016, December 17). *Satta: Social art practice* [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=xXZ2de6SeLc> [in Thai]
- Sriphawattana, R. (2020, 14 May). *Sil-Pala, searching for the truth and artistic political expression in Thailand*. Way magazine. <https://waymagazine.org/art-of-politic/> [in Thai]
- Thomson, E. M. (1999). Thorstein Veblen at the university of Chicago and the socialization of aesthetics. *Design Issues*, 15(1), 3-15.

- Treesuwan, H. (2019, June 25). *Arun Watcharasawat: 5 decades of political history through cartoons*. BBC News Thai. <https://www.bbc.com/thai/thailand-48755910> [in Thai]
- Tusocant. (2018, October 29). *Art, power and resistance* [Imaged attached] [Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/page/355086231219/search/?q=ศิลปะ%20อำนาจ%20และการขัดขืน> [in Thai]
- Wurkon. (2018, October 18). *Khon Kaen Manifesto the First Thai Contemporary Art Festival at Esan* [Imaged attached] [Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/page/1463047223999191/search/?q=ขอนแก่นmanifesto%20> [in Thai]